

Vahidin Mahmutović*¹

VOJNI OSUĐENICI U KAZNENOM ZAVODU ZENICA U PERIODU 1918-1941. GODINE

SAŽETAK

Zakonom o izvršenju kazni lišenja slobode, te Osnovicom o rasporedu osuđenika na pojedine kaznene zavode (u daljem tekstu KZ), u KZ Zenica prvenstveno su raspoređivani osuđenici za najteža krivična djela predviđena Krivičnim zakonikom za Kraljevinu Jugoslaviju. Međutim, istom tom Osnovicom, kao jednim od podzakonskih akata, bilo je predviđeno da se u KZ Zenica pored civilnih raspoređuju i vojni osuđenici i to redovi, kaplari, podoficiri i građanska lica na službi u vojsci i mornarici, osuđena od strane Bosanskog divizijskog Vojnog suda u Sarajevu na kaznu robije, strogog zatvora i zatvora od jedne do pet godina.²

Ključne riječi: kazneni zavod, vojni osuđenici, vojna disciplina, dezerterstvo.

141

UVOD

Za izdržavanje kazni lišenja slobode duže od jedne godine zakoni Kraljevine Jugoslavije propisivali su postojanje „naročitih kaznenih zavoda“³ što je KZ Zenica, s obzirom na geografski položaj u tadašnjoj državi, tradiciju (postojao je već 30 godina), način izvršenja kazni i strogoću svakako bio.

Sama činjenica da je KZ Zenica u sistemu Kaznenih zavoda Kraljevine Jugoslavije imao status „naročitog kaznenog zavoda“ odredila je i profil osuđenika u njemu. Spektar krivičnih djela zbog kojih su osuđenici bili u KZ Zenica bio je vrlo širok. Matične knjige osuđenika koje se čuvaju u Arhivu KZ Zenica, pružaju nam mogućnost da, pored broja osuđenika u KZ Zenica za određenu godinu, sagledamo i djela za koja su suđeni i zbog

¹ Mr. sc., Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine

² „Osnovica o rasporedu osuđenika na pojedine kaznene zavode u smislu § 7 Zakona o izvršavanju kazni lišenja slobode“, Službene novine Kraljevine Jugoslavije broj 330, od 31. decembra 1929. godine

³ „Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca“ od 27. januara 1929., Glava treća, § 37., str. 55, te “Zakon o izvršivanju kazni lišenja slobode”, glava I, § 2.

kojih su bili na izdržavanju kazne, te da kroz komentare ovlaštenih lica ili nadležnih organa u odgovarajućim rubrikama Matične knjige, steknemo uvid o ponašanju osuđenika tokom izdržavanja kazne, kao i ponašanju uslovno otpuštenih osuđenika i otpuštenih osuđenika u postpenalnom periodu.

Procentualno gledano, najveći broj osuđenika u KZ Zenica služio je kaznu zbog „krivičnih djela protiv života i tijela”⁴ (ubistva i teške tjelesne povrede) ili teške krađe, a kazne su se, u zavisnosti od vrste djela, načina izvršenja istog⁵ kretale u dijapazonu od zatvora, preko zatočenja i robije do smrtne kazne. Analizom obrazloženja presuda osuđenika, sadržanih u Matičnim knjigama, uočavamo da je veliki broj osuđenih lica na izdržavanju kazne u KZ Zenica krivično djelo izvršilo ili u afektu, ili iz neznanja i lakomislenosti, u naročitim socijalnim prilikama, nevolji ili pijanstvu ili čak bolesti.

Takođe, izraženo procentualno, vrlo mali broj osuđenika bio je na izdržavanju kazne zbog krivičnih djela protiv države, državne vlasti, djela protiv javnog mira i poretka, te, za naš rad interesantnih, krivičnih djela propisanih Vojnim krivičnim zakonikom Kraljevine Jugoslavije.

1. Vojni osuđenici u KZ Zenica u periodu 1918-1941.

142

Osnovicom o rasporedu osuđenika na pojedine kaznene zavode bilo je predviđeno da se u KZ Zenica pored civilnih raspoređuju i vojni osuđenici i to redovi, kaplari, podoficiri i građanska lica na službi u vojsci i mornarici, osuđena od strane Bosanskog divizijskog Vojnog suda u Sarajevu na kaznu robije, strogog zatvora i zatvora od jedne do pet godina.⁶

U godini 1932/33. u KZ Zenica od 277 osuđenika bilo je pet osuđenika vojnih lica, što je iznosilo tek 1.8 % od ukupnog broja zatvorenika. Vrlo je indikativno da se u sljedećoj Matičnoj knjizi za godinu 1935/36. u kojoj je registrovano 385 osuđenika, broj vojnih osuđenika povećao na deset što je činilo 2.6 %. Iz ovih podataka uočavamo da se kriza u cijelom društvu Kraljevine Jugoslavije prenijela i na državne službe kao što su vojska i policija. Porastao je broj osoba koje su iz različitih razloga, vjerskih ili političkih, izbjegavali vojnu službu ili odbijali da koriste oružje tokom

⁴ „Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca“ od 27. januara 1929., Glava šesnaesta, str.135

⁵ Da li je djelo izvršeno s predumišljajem ili iz nehata, s koliko okrutnosti je izvedeno navedeno djelo, da li se radi o povratniku i sl.

⁶ „Osnovica o rasporedu osuđenika na pojedine kaznene zavode u smislu § 7 Zakona o izvršavanju kazni lišenja slobode“, Službene novine Kraljevine Jugoslavije broj 330, od 31. decembra 1929. godine.

služenja vojnog roka. Analizom podataka dostupnih u Matičnim knjigama vidimo da su vojna lica uglavnom suđena zbog kršenja vojne discipline, najčešće samovoljno udaljavanje iz jedinice, zbog nepropisnog rukovanja naoružanjem, napuštanja stražarske službe te krađe i oštećenja vojne imovine.

Vojni kazneni zakon odvojeno je razmatrao krivična djela samovoljnog udaljenja podoficira, kaplara i redova od krivičnog djela samovoljnog udaljenja oficira. Prema zakonu samovoljno udaljenje postojalo je onda kada vojno lice na svoju ruku napusti svoju komandu (trupu ili službu), vojni pritvor ili zatvor; ili ne dođe na dužnost poslije isteklog odobrenog odsustva ili bolovanja – u redovnom stanju do sedam dana, a u mobilnom ili ratnom stanju do tri dana.⁷ Iz ovih odredbi vidimo da su bitni elementi ovog krivičnog djela samovoljno udaljenje te da je to udaljenje trajalo, u redovnom stanju od dva do sedam dana, a u mobilnom ili ratnom stanju do tri dana. Znači, onaj ko se iz službe udalji ili zakasni poslije isteka odobrenog odsustva do dva dana neće biti kriv za krivično djelo iz Vojnog kaznenog zakona nego će biti kriv za „disciplinski istup iz tačke 20. ili 21. član 5, Uredbe o vojnoj disciplini.“⁸ Oni koji se iz trupe ili službe udalje za vremenski period duži od sedam dana u miru odnosno tri dana u ratu činili su mnogo teže djelo, djelo bjekstva iz vojske te im je suđeno prema odredbama Vojnog kaznenog zakona i Krivičnog zakonika. Takođe, vrlo je važno istaknuti da je Vojni kazneni zakon predviđao da krivično djelo bjekstva mogu izvršiti samo redovi, kaplari i podoficiri, a ne i oficiri. Kazne izricane za ovo krivično djelo bile su vrlo stroge. U našim primjerima osuđenika, koji su kaznu po ovom osnovu služili u KZ Zenica, vidimo da su se visine kazne kretale od dvije godine i šest mjeseci strogog zatvora do petnaest godina robije.

Osuđenik Tuša Franjo iz Sarajeva, uhapšen je od strane sarajevske policije na osnovu potjernice vojnih vlasti 4. decembra 1932. godine. Odmah mu je određen pritvor koji je trajao sve do završetka suđenja pred Bosanskim divizijskim vojnim sudom, 27. februara 1933. godine, kada je osuđen na dvije godine i šest mjeseci robije uz gubitak časnih prava za tri godine, a zbog krivičnog djela bjekstva iz vojske te otuđenja i uništenja vojne opreme.⁹ U KZ Zenica priveden je iz Uprave policije u Sarajevu 30. novembra 1933. godine, po okončanju žalbenog postupka pred Velikim

⁷ Paraf 57 Vojnog kaznenog zakona.

⁸ M. B. Carević, sudski poručnik, „Samovoljno udaljenje i begstvo iz vojske podoficira, kaplara ili redova“, *Žandarmerijski vesnik*, Kamenica, maj 1929., 34.

⁹ Presuda Bosanskog divizijskog vojnog suda Sarajevo, broj 957 od 27. februara 1933. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1933/34. godinu.

vojnim sudom u Beogradu i pravosnažnosti presude.¹⁰ U Matičnoj knjizi za 1932/33. godinu zaveden je pod matičnim brojem 1902. Tokom sudskog postupka utvrđeno je da je imenovani 22. oktobra 1931. godine u vojničkoj spavaonici od svog kolege „ukrao dva litra žestokog pića, te ih tajno u prostorijama auto radionice ispio, doveo sebe u alkoholizirano stanje, čime je ugrozio sigurnost drugih vojnika i građanskih lica unutar radionice, te sigurnost cijele kasarne.“¹¹ Takođe, prema tački dva presude, osuđen je što je 18. aprila 1932. godine pobjegao iz autosekcije kasarne u Trebinju i u bjekstvu se zadržao do 19. novembra 1932. godine, i na kraju prema tački tri osuđen je za otuđenje „kompleta automobilskog materijala i alata“¹² i njegovo uništenje prilikom bjekstva. Odmah po okončanju prijemne procedure i ljekarskog pregleda imenovani je upućen u ćeliju, na prvi stepen izdržavanja kazne gdje ostaje do 30. januara 1934. godine, kada je upućen u zajednički zatvor, na drugi stepen gdje, zbog prirode počinjenih krivičnih djela i procjene Uprave KZ Zenica da bi osuđenik mogao pobjeći iz odjeljenja slobodnjake, ostaje cijelo vrijeme izdržavanja kazne. Tokom izdržavanja kazne u KZ Zenica, prema zapisima u Matičnoj knjizi, bio je primjernog vladanja, nije pravio nikakve izgrede te nije ni disciplinski kažnjavan. Na slobodu je pušten po izdržanoj kazni 4. juna 1935. godine.

Osoben je i slučaj osuđenika Katon (Stevan) Antona iz Subotice. Naime, radi se o povratniku u vršenju krivičnih djela propisanih Vojnim kaznenim zakonom. Prije procesa i osude pred Bosanskim divizijskim sudom u Sarajevu imenovani je već osuđivan za krivično djelo bjekstva iz vojske na 27 mjeseci zatvora,¹³ što je bila otežavajuća okolnost kod suđenja za novo krivično djelo. Sud, imajući u vidu raniju presudu za isto krivično djelo, osuđuje ga na dvije godine zatvora zato što se „po isteku odobrenog mu odsustva nije vratio u svoju komandu nego se kod svoje kuće zadržao sve do 1. februara 1935. godine.“¹⁴ Odmah po izricanju prvostepene presude Anton je uputio žalbu Velikom vojnom sudu u Beograd, ali je žalba imenovanog odbijena kao neosnovana i Veliki vojni sud donosi novu presudu kojom potvrđuje prvostepenu presudu Bosanskog divizijskog

¹⁰ Presuda Velikog vojnog suda u Beogradu, broj 3802 od 19. oktobra 1933. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

¹¹ Iz obrazloženja presude Bosanskog divizijskog vojnog suda Sarajevo, broj 957 od 27. februara 1933. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

¹² Iz obrazloženja presude Bosanskog divizijskog vojnog suda Sarajevo, broj 957 od 27. februara 1933. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

¹³ Osuđen prema odredbama Vojnog kaznenog zakona iz § 64, tačka 1. stav 2.; Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

¹⁴ Iz obrazloženja presude Bosanskog divizijskog vojnog suda Sarajevo, broj 1714 od 3. maja 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

suda.¹⁵ Netom po završetku žalbenog postupka i pravosnažnosti presude Anton iz zatvora Uprave policije Sarajevo biva prebačen u KZ Zenica na izdržavanje kazne. U KZ Zenica primljen je 2. oktobra 1935. godine u dobi od 27 godina. Po obavljenom ljekarskom pregledu upućen je u ćeliju na prvi stepen izdržavanja kazne. Nakon mjesec dana, 2. novembra 1935. godine, odlukom Upravnika KZ Zenica prebačen je na drugi stepen izdržavanja kazne, u zajednički zatvor. S obzirom da je Anton bio pismen, imao je tri razreda osnovne škole, i po zanimanju strugar cijelo vrijeme izdržavanja kazne bio je angažovan u zavodskim radionicama kao majstor. Dobro se vladao, pa je zbog toga već 23. juna 1936. godine prebačen u treći stepen, tzv. slobodarsko odjeljenje, a 24. jula iste godine je sa Uvjerenjem Uprave KZ Zenica¹⁶ izdatim na osnovu Rješenja Ministra pravde pušten na uslovni otpust.¹⁷ Sa sobom je ponio i osuđeničku nagradu u visini 144 dinara i 34 para. Međutim, tokom uslovnog otpusta imenovani je počinio novo krivično djelo, pa su ga policijske vlasti sreza Subotica uhapsile i o tome, u skladu sa zakonskom obavezom, izvjestile Ministra pravde. Određen mu je pritvor te je, u skladu sa Zakonom o izvršavanju kazni lišenja slobode, vraćen u KZ Zenica.¹⁸ Usljed toga Ministar pravde donosi novo rješenje¹⁹ kojim se imenovanom poništava uslovni otpust i on se vraća u zajednički zatvor u KZ Zenica na izdržavanje kazne do njenog stvarnog vremenskog isteka. U Matičnoj knjizi za ovog osuđenika, nakon potpuno izdržane kazne i otpuštanja iz zatvora, nema više podataka, te se može pretpostaviti da se u srezu Subotica u kojem je nastavio život ponašao u skladu sa zakonom.

Vidovdanskim Ustavom u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Ustavom Kraljevine Jugoslavije bila je zagarantovana ravnopravnost priznatih vjera i pravo vjeroispovijesti za svakog građanina Kraljevine, ali je takođe bilo jasno naglašeno da se „niko ne može osloboditi svojih građanskih i vojnih dužnosti i obaveza pozivajući se na propise svoje vere.“²⁰ Kako se vidi

¹⁵ Presuda Velikog vojnog suda u Beogradu, broj 2419 od 18. jula 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

¹⁶ Uvjerenje Uprave KZ Zenica broj 7321/36 od 24. jula 1936. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

¹⁷ Rješenje Ministra pravde Kraljevine Jugoslavije broj 75519 od 22. jula 1936. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

¹⁸ Zakon o izvršavanju kazni lišenja slobode, § 30 opisuje pod kojim uslovima i kako se vrši poništavanje uslovnog otpusta. Paraf 32 istog zakona određuje vremenske termine u okviru kojih se može izvršiti poništenje uslovnog otpusta.

¹⁹ Rješenje Ministra pravde Kraljevine Jugoslavije broj 53855 od 14. juna 1937. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

²⁰ Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, član 12., stav 2., Beograd, 28. juna 1921. godine.

ovaj stav prvenstveno se odnosio na obaveze građana Kraljevine prema vojsci, kao prevencija izbjegavanja zakonski obaveznog služenja vojnog roka, ali se odnosio i mogao se primjeniti i na druge državne službe čije je funkcionisanje bilo važno, kako u mirnodopskom tako i u ratnom, vanrednom stanju. Jedan manji broj osuđenika, vojnih lica, u KZ Zenica izdržavao je kaznu zbog odbijanja polaganja zakletve Kralju, te izbjegavanja služenja vojnog roka i upotrebe oružja pozivajući se, pri tom, na svoja vjerska ubjeđenja i propise svoje vjere. Krivični zakonik za Kraljevinu Jugoslaviju, Vojni kazneni zakon, Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, svaki na svoj način i sa svog stanovišta obrađuju problem pasivnog odnosa prema vojnoj službi, pravdanje nečinjenja određenih radnji vjerskom obavezom ili pripadnošću nekom udruženju, grupi ili sektu. Iz navedenih zakonskih rješenja koja regulišu ovu problematiku vidljivo je da se ovo krivično djelo tretiralo kao zločinstvo, te su u skladu s tim za njega izricane vrlo oštre presude, uglavnom višegodišnja robija.

U Matičnoj knjizi za 1935/36. godinu u KZ Zenica registrovana su dva osuđenika koja su kaznu izvršavala zbog presuda izrečenih po ovom osnovu. Prvi osuđenik je Nedjeljković (Panto) Ranko iz Nove Kanjiže, zaveden u Matičnoj knjizi pod brojem 2647. Po zanimanju težak, ali pismen. Imao je završenih šest razreda osnovne škole. Izjašnjavao se kao pripadnik „nazarenske crkve“²¹ koja je imala vrlo stroga načela kad je u pitanju odnos njenih pripadnika prema oružju i vojsci i upravo zbog svojih stavova i principa izgrađenih na vjerskim načelima doveo se u sukob sa zakonom. Nakon sudskog procesa osuđen je od strane Bosanskog divizijskog vojnog suda na kaznu robije od deset godina i šest mjeseci uz trajan gubitak časnih prava,²² jer je „kada su se davale puške na rukovanje odbio da istu primi izgovarajući se na svoja vjerska ubjeđenja, te što nije

²¹ „Hrišćansku nazarensku zajednicu osnovao je u Švajcarskoj početkom 19.veka Samjuel Hajnrh Frelih (Samuel Heinrich Fröhlich), rođen 1803. godine u kalvinističkoj porodici u Brugu, kanton Argau. Kada je imao 21 godinu, kako navodi Aleksov, Frelih je prošao kroz dramatično lično versko iskustvo, nakon čega dolazi u sukob sa zvaničnom teologijom i dogmom (Алексов 2010:74). Sukob se odnosio pre svega na krštenje male dece, kojem se Frelih protivio, ali i pitanje doživljaja ličnog preobražaja, ponovnim krštenjem.” „IZ SVEI AVIŠENEMANIKOGADA DOĐEUVERU NAŠU“: SRBI NAZARENI U RUMUNJIJI, Dr Aleksandra Đurić-Milovanović, Balkanološki institut SANU, Beograd, Originalni naučni rad, 2012.

²² Presuda Bosanskog divizijskog suda broj 1716 od 3. maja 1935. godine kojom je imenovani osuđen za krivično djelo iz § 45 stav 1. Vojnog kaznenog zakona, te § 161 Krivičnog zakonika na jedinstvenu kaznu robije od deset godina i šest mjeseci uz trajan gubitak časnih prava. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

htio položiti zakletvu.²³ Visina kazne izrečena ovom presudom može se razumjeti ako se uzme u obzir činjenica da je imenovani, prema podacima sadržanim u Matičnoj knjizi, zbog istog krivičnog djela već jednom bio osuđen na pet godina, pet mjeseci i deset dana robije. Znači radilo se o povratniku u vršenju istog krivičnog djela, što je bila otežavajuća okolnost, te je sud u skladu s tim izrekao navedenu presudu. Na prvostepenu presudu žalio se i osuđeni, ali i Državni vojni tužilac koji je tražio oštriju kaznu. Veliki vojni sud u Beogradu odbacio je obje žalbe i svojom presudom²⁴ potvrdio presudu Bosanskog divizijskog vojnog suda. Nepuna dva mjeseca nakon odbacivanja žalbe i potvrđivanja presude od strane Velikog vojnog suda imenovani je 9. oktobra 1935. godine iz zatvora Uprave policije u Sarajevu prebačen u KZ Zenica na izdržavanje kazne. Isti dan po dolasku, te nakon standardne prijemne procedure, uz saglasnost ljekara prebačen je u ćeliju, u samotni zatvor na prvi stepen izdržavanja kazne. Nakon mjesec i deset dana, prema procjeni Upravnika KZ Zenica da je za osuđenog to dovoljan vremenski period samotnog zatvora, 19. novembra premještaju ga u zajednički zatvor, na drugi stepen izdržavanja kazne. Jedanaest dana po premještanju u drugi stepen, znači 1. decembra 1935. Kralj donosi Ukaz²⁵ na osnovu kojeg Uprava KZ Zenica donosi rješenje kojim mu je oprosteno dio kazne za deset mjeseci.²⁶ Presudom je bilo određeno da imenovani na slobodu bude pušten 25. juna 1945. godine. Međutim, usljed sve veće političke krize u državi, sve većeg pritiska domaće i strane javnosti na režim zbog odnosa prema zatvorenicima i stanja u zatvorima kazna za imenovanog je nenadano kratko trajala. Već u oktobru 1937. godine donesen je novi Ukaz²⁷ na osnovu kojeg je Ranko pomilovan od daljeg izdržavanja kazne, te je Uprava donijela akt kojim je 20. oktobra 1937. pušten na slobodu.²⁸

Njemu sličan je i primjer osuđenika Mudrinić (Rade) Rade iz Bosanske Otoke, privedenog iz zatvora Uprave policije Sarajevo na izdržavanje

²³ Citat iz obrazloženja presude Bosanskog divizijskog suda broj 1716 od 3. maja 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

²⁴ Presuda Velikog vojnog suda u Beogradu, broj 2418 od 18. jula 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

²⁵ Ukaz Nj.V. Kralja broj 120800 pod „a“ od 1. decembra 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

²⁶ Rješenje Uprave KZ Zenica broj 12508 od 23. decembra 1935. godine kojim mu je “oprosteno odnosno amnestirana kazna za djela iz § 161 Krivičnog zakonika za deset mjeseci”. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

²⁷ Ukaz Nj.V. Kralja broj 12443 od 10. oktobra 1937. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1936/37. godinu.

²⁸ Akt Uprave KZ Zenica broj 9779/37 od 20. oktobra 1937. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1936/37. godinu.

kazne u KZ Zenica isti dan, 9. oktobra 1935. godine, kada i Nedeljковиć Ranko te je u Matičnoj knjizi zaveden pod brojem 2648. Naime, kao pripadnik nazarenske crkve „kada se polagala zakletva na vjernost Nj. V. Kralju Petru II, nije htio položiti zakletvu pozivajući se na svoja vjerska ubjedenja.“²⁹ Nakon toga Vojni državni tužilac po službenoj dužnosti podiže optužnicu protiv njega i pokrenut je sudski postupak. U procesu vođenim pred Bosanskim divizijskim vojnim sudom u Sarajevu odbrana je, naglašavajući godine optuženog (imao je već 47 godina kada je počinio krivično djelo), te teško imovno stanje njegove porodice i broj malodobne djece (sedmero) koje je imao, pokušala za optuženog osigurati izricanje što blaže i kraće kazne. Uzevši u obzir navode odbrane i gore pomenute činjenice sud donosi presudu kojom ga osuđuje na tri godine i šest mjeseci robije uz gubitak časnih prava za pet godina.³⁰ Visinom izrečene kazne nije bio zadovoljan Vojni državni tužilac koji podnosi žalbu na presudu Velikom vojnom sudu u Beogradu. Veliki vojni sud sagledavajući sve okolnosti slučaja uvažava žalbu tužioca poništava prvostepenu presudu Bosanskog divizijskog vojnog suda i donosi novu, puno oštriju presudu kojom imenovanog osuđuje na pet godina i deset mjeseci robije uz trajan gubitak časnih prava.³¹

148

Dolaskom u KZ Zenica prolazi standardnu prijemnu proceduru, od šišanja preko zaduženja zatvorskog odijela, kupanja, do ljekarskog pregleda, nakon koje je upućen na prvi stepen izdržavanja kazne. U samotnom zatvoru provodi sljedećih trideset dana, kada ga odlukom uprave prebacuju na drugi stepen izdržavanja kazne. Kao osoba nesklona incidentima tokom izdržavanja kazne bio je dobrog vladanja. S obzirom na prirodu krivičnog djela za koje je osuđen i njegovo vladanje tokom izdržavanja kazne odnos čuvara prema njemu bio je vrlo blag. Sve zadatke koje su postavljali pred njega, a obično je to bila briga za čistoću spavaonica ili održavanje čistoće kruga, te pomoć majstorima u radionici, Rade je izvršavao vrlo savjesno. Iako osuđen na skoro šest godina robije, Rade je na osnovu Ukaza³² već 1937. godine, znači poslije samo dvije godine provedene na robiji pomilovan od daljeg izdržavanja kazne i pušten na slobodu.

²⁹ Citat iz obrazloženja Presude Bosanskog divizijskog suda broj 2673 od 25. juna 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

³⁰ Presuda Bosanskog divizijskog suda broj 2673 od 25. juna 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

³¹ Presuda Velikog vojnog suda u Beogradu broj 2829 od 15. avgusta 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

³² Ukaz Nj.V. Kralja broj 12443 od 10. oktobra 1937. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1936/37. godinu.

Od svih osuđenika, vojnih lica, na izdržavanju kazne u KZ Zenica, najupečatljiviji je slučaj osuđenika zavedenog pod matičnim brojem 2826 u Matičnoj knjizi za 1935/36. godinu. Radi se o osuđeniku Urlih (Vjekoslav) Hugi iz Celja. Hugo je bio dijete iz mješovitog braka slovenca i austrijanke, pa je u rubriku maternji jezik u Matičnoj knjizi pored slovenskog upisan i njemački, a odlično je govorio i italijanski jezik. Poticao je iz imućne porodice i nije bio oženjen, nego je živio sa roditeljima. Po zanimanju je bio strojobravar. Do ove osude nije bio krivično gonjen niti sudski kažnjavan. Kad je počinio krivično djelo za koje je i osuđen imao je dvadeset i pet godina. Kao školovan i stručan majstor radio je u radionicama 6. samostalnog artiljerijskog puka na održavanju tehničke opreme i naoružanja. Uhapšen je u junu 1934. godine kada je „svom bratu Albertu Ulrihu dao podatke o naoružanju naše vojske, a koji je prikupljao te podatke u cilju špijunaže u korist jedne strane države, te je dao podatke o naoružanju 6. samostalnog artiljerijskog puka.“³³ Optužen je za krivično djelo špijunaže protiv vojske propisano kako Vojnim kaznenim zakonom tako i Krivičnim zakonikom za Kraljevinu.³⁴ Oba zakona predviđala su vrlo oštre kazne za ovo krivično djelo. Maksimalna kazna predviđena za ovo djelo bila je petnaest godina robije uz stalan gubitak časnih prava s tim da se, ukoliko se krivična djela špijunaže učine u ratnom stanju, kazne znatno pooštavaju, pa se učinilac, u zavisnosti od vrste ove aktivnosti, kažnjava vječitom robijom ili robijom najmanje deset godina. Čak ako je ovo djelo učinjeno iz nehata najmanja propisana kazna bila je strogi zatvor.³⁵ U sudskom procesu vođenom pred Bosanskim divizijskim vojnim sudom, a koji je trajao ukupno šesnaest mjeseci, Hugo je osuđen na kaznu od jedanaest godina robije i trajan gubitak časnih prava.³⁶ Međutim, Vojni državni tužilac nezadovoljan

³³ Iz obrazloženja presude Bosanskog divizijskog vojnog suda broj 4371 od 4. oktobra 1935. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

³⁴ Imenovani je kažnjen u skladu sa § 1., te § 42. Vojnog kaznenog zakona i § 109. stav 2. glava 12. Krivičnog zakonika za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

³⁵ Paraf 109. Krivičnog zakonika glasi: „Ko uhodi tvrđave, utvrđena mjesta ili mjesta određena za odbranu ili pribavlja spise, crteže ili izvještaje o takvim mjestima i nacrtima ratnih operacija ili uopšte o činjenicama, predmetima i mjerama koje se odnose na rat ili vojnu odbranu zemlje ili za koje uopšte postoji interes Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca da se u tajnosti čuvaju, kazniće se robijom do deset godina.

Ako su takva saznanja ili izvještaji pribavljeni radi saopštenja kojoj stranoj državi ili njenim pouzdanicima posredno ili neposredno, učinilac će se kazniti robijom do petnaest godina.

Ako su ova djela učinjena u vrijeme rata, učinilac će se kazniti vječitom robijom ili robijom najmanje deset godina.

Ako je saopštenje iz drugog odjeljka ovog parafa učinjeno iz nehata, pošto se saznanje pribavilo slučajno, učinilac će se kazniti strogim zatvorom.“; Paraf 109. Krivičnog zakonika za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca od 27. januara 1929. godine.

³⁶ Presuda Bosanskog divizijskog vojnog suda broj 4371 od 4. oktobra 1935. godine.

visinom izrečene kazne uputio je žalbu na prvostepenu presudu Velikom vojnom sudu u Beogradu. Nakon šest mjeseci vijećanja Veliki vojni sud uvažava elemente žalbe Državnog vojnog tužioca, poništava prvostepenu presudu i donosi novu, puno oštriju presudu kojom imenovanog kažnjava maksimalnom zakonom predviđenom kaznom za to djelo. U svojoj presudi Veliki vojni sud izriče kaznu od petnaest godina robije uz trajan gubitak časnih prava.³⁷ S obzirom na političko stanje u državi, te masovne aktivnosti inostranih, prvenstveno njemačke i italijanske obavještajne službe i nemogućnosti režima da pronađe adekvatan način borbe protiv njih, izricanje ove maksimalne kazne bilo je očekivano. Tačno mjesec dana nakon izricanja drugostepene presude, 16. aprila 1936. godine, Hugo je iz zatvora Uprave policije Sarajevo upućen u KZ Zenica na izdržavanje kazne. Po dolasku u KZ Zenicu primio ga je Upravnik zavoda, od njegove pratnje preuzeo ovjereni prepis presude i kazneni list, u skladu sa zakonom skrenuo mu pažnju na norme ponašanja propisane kućnim redom, te na posljedice u slučaju njihovog nepoštivanja. Po upisu osuđenika u Matičnu knjigu, pretresa i oduzimanja ličnih stvari, poslan je na šišanje i kupanje. U zaduženom zatvorskom odijelu otpraćen je u zavodsku ambulantu gdje ga je pregledao ljekar. Nakon konstatacije da je zdrav upućen je u ćeliju, na prvi stepen izdržavanja kazne. U samotnom zatvoru, ćeliji ostaje do 11. jula 1936. godine, znači nepuna tri mjeseca, što je maksimalno vrijeme predviđeno zakonom. Po izlasku iz samotnog zatvora upućen je u zajednički zatvor na drugi stepen izdržavanja kazne. Na ovom stepenu izdržavanja kazne je, zbog prirode počinjenog krivičnog djela, bio pod posebnim režimom prisмотрe, te mu je komunikacija sa drugim osuđenima bila znatno otežana. Iako tokom odsluženja kazne nije napravio niti jedno disciplinski kažnjivo djelo, kazna mu ipak nije niti umanjena niti je pomilovan po bilo kojem osnovu, što pokazuje raspoloženje sudskih i zatvorskih vlasti prema osuđenima osuđenim za ova krivična djela. Cijelo vrijeme, mada istraga to nije mogla dokazati, sumnjalo se da je Hugin brat Albert bio njemački špijun, a ta sumnja se pokazala opravdanom odmah nakon napada i ulaska njemačke vojske u Jugoslaviju. Naime, po ulasku njemačkih trupa u Zenicu i dolaska tenkova pred kapiju zavoda održan je sastanak upravnika zavoda Milorada Semiza sa nekolicinom njemačkih oficira kojem, osim upravnika nije prisustvovao niko od službenika zavoda. Netom po završenom sastanku i odlasku njemačkih oficira iz zavoda upravniku KZ Zenica stiglo

150

Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

³⁷ Presuda Velikog vojnog suda u Beogradu broj 978 od 16. marta 1936. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

je naređenje Komandanta njemačkih trupa da se Hugo Urluh zajedno sa svim drugim „kulturbundovcima“³⁸ i ustaškim elementima odmah pusti na slobodu.³⁹

Također, zanimljiv je slučaj osuđenika Jonjić (Mate) Jure iz Imotskog. Znajući da će naredne kalendarske godine prema zakonu biti pozvan na odsluženje vojnog roka odlučio je izbjeći tu obavezu tako da pobjegne iz države u inostranstvo. U julu mjesecu 1925. godine ilegalno je prešao granicu i uputio se u Belgiju. Naredne, 1926. godine u decembru stigao mu je na roditeljsku kućnu adresu, gdje je živio do odlaska u inostranstvo, poziv za odsluženje vojnog roka. Na poziv upućen od strane komande Mostarskog vojnog okruga javio se njegov otac i objasnio da njegov sin već osamnaest mjeseci živi u inostranstvu. Nekoliko dana nakon toga Vojne vlasti su raspisale potjernicu za imenovanim. U međuvremenu Jure je nastavio život u Belgiji gdje se povezao sa nekim članovima komunističke partije, te je postao i njihov član. Nakon sedam godina provedenih u Belgiji, smatrajući da mu je slučaj zastario i zaboravljen, Jure se 10. aprila 1932. godine vraća u domovinu. Odmah po dolasku u Imotski aktivno se uključuje u rad komunističke partije. Vrlo brzo biva zapažen od policijskih i sreskih vlasti i dvadesetak dana nakon povratka u zemlju, tačnije 2. maja 1933. godine je uhapšen. Sproveden je u zatvor Uprave policije u Sarajevu i odmah sutradan započeo je istražni postupak protiv njega i sudski proces pred Bosanskim divizijskim vojnim sudom. U zatvoru Uprave policije ostaje sve do 3. januara 1936. godine kada sud donosi prvostepenu presudu.⁴⁰ Jure je, zbog bjekstva iz vojske te zbog pripadnosti komunističkoj partiji i javnog širenja „propagande komunizma“,⁴¹ osuđen na tri godine i šest mjeseci robije i gubitak časnih prava za tri godine. U kaznu mu se računa i istražni zatvor u trajanju 2 godine i osam mjeseci. Odmah nakon ove presude odbrana je uputila žalbu Velikom vojnom sudu u Beogradu koji dva mjeseca kasnije donosi novu presudu kojom se žalba imenovanog odbacuje kao neosnovana, a prvostepena presuda u

³⁸ Svi „kulturbundovci“ u zeničkom kaznenom zavodu „bili su osuđeni kao petokolonaši i njemački špijuni u periodu 1939-1941. godine, a u zenički zavod upućeni su iz Kaznenog zavoda u Sremskoj Mitrovici da bi bili što dalje od fronta.“, S. Jalimam/S. Marić, R. Spahić, „Kazneno popravni dom Zenica“, Meligraf, Zenica, 2009, 123.

³⁹ Naređenje Komandanta njemačkih trupa u Zenici od 15. aprila 1941. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1940/41. godinu.

⁴⁰ Presuda Bosanskog divizijskog suda broj 30 od 3. januara 1936. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

⁴¹ Citat iz presude broj 30 Bosanskog divizijskog vojnog suda u Sarajevu od 3. januara 1936. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

potpunosti potvrđuje.⁴² U zatvoru Uprave policije u Sarajevu Jure ostaje do pravosnažnosti presude, kada 29. maja iste godine, biva prebačen u KZ Zenica na izdržavanje kazne. Prema podacima u Matičnoj knjizi odmah po završetku prijemne procedure u zavodu Jure biva upućen u samotni zatvor gdje ostaje nešto više od dva mjeseca, do 8. avgusta. Iako je suđen za dezerterstvo i još gore za propagiranje komunizma uprava KZ Zenica ga po isteku samotnog zatvora ipak prebacuje u zajednički zatvor, na drugi stepen izdržavanja kazne. Obično su politički zatvorenici, ne samo u KZ Zenica, po izlasku iz samotnog zatvora kaznu izdržavali u ćelijama da bi im se onemogućio međusobni kontakt kao i kontakt sa drugim osuđenima. Doduše, zbog karaktera osude, a u skladu sa opštim stavom režima prema političkim osuđenima, naročito komunistima koji tokom izdržavanja kazne nisu mogli koristiti nikakve pogodnosti niti su mogli biti prebačeni u odjeljenje za slobodnjake, bio je pod posebnom prismotrom, ali je zbog dobrog vladanja izbjegao disciplinske kazne i 2. novembra 1936. godine, nakon odsluženja kazne pušten je na slobodu.⁴³

ZAKLJUČAK

152

Iako je KZ Zenica od svog osnivanja imao važnu ulogu u sistemu kaznenih zavoda, ne samo u austro-ugarskoj nego i u Kraljevini Jugoslaviji, te bio vrlo važan sastavni dio vlasti,⁴⁴ iz podataka dostupnih u Matičnim knjigama za navedeni period uviđamo da je procentualno gledano veoma mali broj osuđenika u KZ Zenica izdržavao kaznu zbog krivičnih djela propisanih Krivičnim vojnim zakonikom Kraljevine Jugoslavije. Ta činjenica upućuje na jedan jedini zaključak, a to je da je KZ Zenica u navedenom periodu svoga postojanja bio i ostao zatvor za počiniocje najtežih krivičnih djela propisanih Krivičnim zakonikom Kraljevine Jugoslavije, a da mu je tek sekundarna uloga, a što je bilo propisano i navedenom Osnovicom o rasporedu osuđenika,⁴⁵ bila zatočenje

⁴² Presuda Velikog vojnog suda u Beogradu broj 871 od 9. marta 1936. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

⁴³ Objava Uprave KZ Zenica broj 10562/36 od 2. novembra 1936. godine. Arhiv KPD Zenica Matična knjiga za 1935/36. godinu.

⁴⁴ „Kao potvrdu iznesenoj tvrdnji možemo uzeti činjenicu da su tokom austro-ugarskog perioda, naročito neposredno po izgradnji zavoda, upravnici zavoda dolazili iz Beča, a u periodu Kraljevine Jugoslavije upravnike je postavljao lično kralj. Bila su to lica od velikog povjerenja vladajućeg režima, lica od kojih je režim očekivao da štite političko-pravni poredak i bespogovorno provode važeće zakone.” V. Mahmutović, *Robijaši KPD Zenica 1918-1941*, Izdavačko-grafička kuća Planjax, Tešanj, 2014. 180.

⁴⁵ „Osnovica o rasporedu osuđenika na pojedine kaznene zavode u smislu § 7 Zakona o

vojnih, odnosno političkih osuđenika. Ovaj zaključak dodatno možemo potvrditi čak i površnom analizom strukture vojnih osuđenika u KZ Zenica uzimajući u obzir prvenstveno njihov vojni čin, položaj u vojnoj hijerarhiji i nivo odgovornosti u vojsci. Pokazuje se da su vojni osuđenici u KZ Zenica uglavnom bili građanska lica na službi u vojsci, redovi, kaplari i podoficiri. Takođe, manji broj osuđenika, vojnih obveznika, u KZ Zenica izdržavao je kaznu zbog odbijanja polaganja zakletve Kralju, te izbjegavanja služenja vojnog roka i upotrebe oružja pozivajući se, pri tom, na svoja vjerska ubjeđenja i propise svoje vjere.

S obzirom da se ovo krivično djelo, problem pasivnog odnosa prema vojnoj službi, pravdanje nečinjenja određenih radnji vjerskom obavezom ili pripadnošću nekom udruženju, grupi ili sektu, prema Krivičnom zakoniku Kraljevine Jugoslavije, Vojnom kaznenom zakoniku, Zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, tretiralo kao zločinstvo, u skladu s tim su za njega izricane vrlo oštre presude, uglavnom višegodišnja robija, čime se na neki način potvrđuje i činjenica da su u KZ Zenica smješteni osuđenici, među njima i vojni, koji su svojim kriminalnim, političkim ili drugim oblikom djelovanja doslovce ugrožavali postojeći pravni i politički sistem. Takođe vidimo da se suzbijanje špijunaže, eliminacija unutrašnjih političkih protivnika režima te stvaranje lojalnosti stanovništva režimu nastojalo ostvariti zastrašivanjem, a ne ekonomsko-socijalnim mjerama i poboljšanjem njegovog političkog raspoloženja. Ovakvim postupcima i drakonskim kaznama prema navodnim neprijateljima pokazivana je nemoć režima da se riješi svojih, kako vanjskih tako i unutrašnjih protivnika.

izvršavanju kazni lišenja slobode“, Službene novine Kraljevine Jugoslavije broj 330, od 31. decembra 1929. godine.

PRILOZI:

Pregled broja osuđenika u KZ Zenica za 1932/33. i 1935/36. godinu i procentualna zastupljenost krivičnih djela po vrstama

Godina 1932/33.

<i>Vrsta krivičnog djela</i>	<i>Ubistva</i>	<i>Pokušaj ubistva i nanošenje teških tjelesnih povreda</i>	<i>Krađa</i>	<i>Politički</i>	<i>Vojni osuđenici</i>	<i>Moral</i>	<i>Ukupno</i>
Broj osuđenika	155	8	88	16	5	5	277
Procentat	55.95 %	2.88 %	31.76 %	5.77 %	1.80 %	1.80 %	100%

154

Godina 1935/36.

<i>Vrsta krivičnog djela</i>	<i>Ubistva</i>	<i>Pokušaj ubistva i nanošenje teških tjelesnih povreda</i>	<i>Krađa</i>	<i>Politički</i>	<i>Vojni osuđenici</i>	<i>Moral</i>	<i>Ukupno</i>
Broj osuđenika	214	43	108	5	10	5	385
Procentat	55.58 %	11.16 %	28.05 %	1.29 %	2.59 %	1.29 %	100%

MILITARY CONVICTS IN ZENICA PRISON IN THE PERIOD 1918-1941

ABSTRACT

According to the Law on the Execution of Sentences of Imprisonment, as well as the Bylaw on the roster of detained persons at certain prison facilities, in Zenica prison were primarily assigned prisoners sentenced for the most serious criminal offenses provided by the Criminal Law of the Kingdom of Yugoslavia. However, based on that same Bylaw it was envisaged that in addition to civilian also military prisoners were assigned to Zenica prison, such as the military ranks, corporals, sergeants and civilians serving in the army and the navy, sentenced by the Bosnian Divisional Military Court in Sarajevo to imprisonment, a maximum-security prison and imprisonment of one to five years.⁴⁶

Key words: prison, military convicts, military discipline, desertion.

⁴⁶ „Bylaw on the roster of detained persons at certain prison facilities in accordance with the § 7 of the the Law on the Execution of Sentences of Imprisonment”, Official Gazette of the Kingdom of Yugoslavia No. 330, from 31. December 1929.